

УДК 631.1

М.І. Лисенко, доц., канд. екон. наук, А.М. Лисенко, доц., канд. екон. наук
Кіровоградський національний технічний університет

Методичні підходи до оцінки ефективності виробництва у сільськогосподарських підприємствах

У статті на основі аналізу існуючих підходів уточнено критерії оцінки ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм. Розкрито сутність економічної та соціальної ефективності і обґрунтовано набір базових показників для дослідження результативності господарювання. Визначено фактори, які слід першочергово враховувати при виборі перспективних організаційних структур підприємств та створенні умов для розширеного відтворення.
економічна ефективність, соціальна ефективність, багатофакторний аналіз, рентабельність, ціна, собівартість

У практиці господарювання вітчизняних підприємств набула широкого застосування система показників ефективності сільськогосподарського виробництва, яка певною мірою відмінна від тієї, що використовується в більшості розвинутих країн світу. Це призводить до суперечностей в оцінках ефективності діяльності окремих суб'єктів господарювання, їх організаційних форм та галузей в цілому, у зв'язку з чим виникає потреба всебічного наукового обґрунтування залежності ефективності фінансово-господарської діяльності від впливу сукупності різноманітних чинників.

На зборах Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників України неодноразово наголошувалося, що науковці повинні виходити з відомого постулату: немає нічого більш практичного, ніж добре відпрацьована теорія. Тому в умовах розширення процесів демонополізації та приватизації, структурної перебудови економіки та світової фінансової кризи важливе значення має уточнення критеріїв вибору найбільш перспективних методів господарювання і методичних аспектів аналізу ефективності фінансово-господарської діяльності підприємств різних організаційно-правових форм.

Відповідно до чинного законодавства, у сільському господарстві можуть функціонувати підприємства різних організаційно-правових форм, що створює певні труднощі у виборі ефективних методів господарювання, адекватних ринковим відносинам та природно-економічним умовам господарської діяльності. Чітка орієнтація на перспективні форми господарювання має принципове значення для вирішення соціальних проблем розвитку села, насичення ринку вітчизняним продовольством та налагодження раціональної структури аграрного ринку, конкурентоспроможності його суб'єктів, що функціонують в умовах різних форм власності, організації виробництва, праці і управління.

Пошуку відповідних ринковим умовам господарювання шляхів підвищення ефективності виробництва, економічно обґрунтованих підходів щодо ліквідації стагнаційних процесів та мінімізації впливу кризових явищ на функціонування агропромислового комплексу приділяється увага в наукових працях Амбросова В. Я., Андрійчука В. Г., Месель-Веселяка В. Я., Лукінова І. І., Крисального О. В., Прядко В.В., Саблука П. Т., Шпичака О. М., Шкільова О. В. та інших вчених. Проте система показників ефективності сільськогосподарського виробництва, враховуючи досягнуті результати реформування аграрного сектору економіки та регіональні особливості

окремих територій України, потребує постійного доповнення та уточнення. Зокрема, завданням даної статті є узагальнення існуючих підходів щодо оцінки ефективності сільськогосподарського виробництва та визначення на цій основі факторів, які слід першочергово враховувати при виборі перспективних організаційних структур підприємств та створенні умов для розширеного відтворення.

Одним з найважливіших результативних показників діяльності будь-якого суб'єкта господарювання в ринкових умовах є розмір отриманого прибутку, а показником ефективності – рентабельність [2]. Однією з найбільш складних та недостатньо вирішених проблем сучасного етапу становлення ринкової економіки в Україні залишається ціноутворення на продукцію агропромислового комплексу. Проблема цін і рентабельності органічно переплітається з глибинними процесами, що відбуваються у сферах виробництва та обігу [4].

У теоретико-методологічному плані категорія «ефективність виробництва» є цілісною системою економічних ринкових відносин для одержання якомога більшої віддачі від сукупних витрат та якомога більшої економії затрат суспільної праці, системоутворюючими факторами якої виступають людський капітал, основний капітал і матеріальні витрати [7].

При оцінці ефективності вкладання коштів у капітал підприємства у західній практиці застосовують показник рентабельності власного капіталу – співвідношення чистого прибутку, отриманого підприємством після сплати податків, до суми власного капіталу. Іншим показником, що характеризує ефективність функціонування підприємства, є рентабельність сукупного капіталу (рентабельність активів) – співвідношення операційного прибутку до суми активів, які знаходяться у розпорядженні підприємства. З використанням даного показника виявляють, наскільки ефективно використовуються активи, зосереджені у господарстві, для одержання операційного прибутку. Разом з тим слід враховувати, що значення показника рентабельності активів є узагальнюючим, і тому у практиці проведення аналізу доцільно умовно його розподілити на два взаємопов'язаних елемента: рентабельність продажу та оборотність сукупного капіталу (оборотність активів). Оборотність активів визначають як співвідношення виручки від реалізації до вартості активів. Рентабельність продажу являє собою співвідношення операційного прибутку до виручки від реалізації. Цей показник, виражений у коефіцієнтному значенні, дозволяє керівництву підприємства визначити частку операційного прибутку, що припадає у розрахунку на 1 грн. грошової виручки. Проте у вітчизняній практиці, як справедливо зауважив професор Андрійчук В. Г. [2], для оцінки ефективності виробництва найбільшого розповсюдження набув показник рівня рентабельності – співвідношення прибутку до собівартості реалізованої продукції.

Описані вище показники економічної ефективності сільськогосподарського виробництва відображають її, перш за все, з позицій власників підприємств. У той же час, побудова в Україні соціально-орієнтованої ринкової економіки не можлива без реального підвищення соціальної складової ефективності та використання у процесі оцінки економічної ефективності аграрного виробництва інших не менш важливих показників, таких як продуктивність праці або трудомісткість, норма економічного прибутку, фондівіддача, матеріаломісткість.

Метою аграрних реформ, як процесу зміни аграрних відносин та форм організації сільськогосподарського виробництва є забезпечення продовольчої безпеки країни, насичення ринку продовольством і сировиною для промисловості за доступними цінами, підвищення рівня життя населення і соціального розвитку села, відновлення природної родючості ґрунтів, збереження земельних ресурсів та підтримка екологічної рівноваги. Виходячи з цього стає очевидним, що система

загальних показників ефективності аграрної реформи і, зокрема, реорганізації форм господарювання на селі повинна відображати ступінь досягнення зазначених цілей, тобто рівень розвитку агропромислового виробництва.

У сільському господарстві для даних цілей, як правило, використовують наступні групи факторів: техніко-економічні (що характеризують технологію виробництва), організаційно-господарські, загальноекономічні, правові, природні, соціальні (що відображають матеріальні, побутові та інші умови трудової діяльності, рівень життя людей). Безперечно, що кожна з них впливає на динаміку продуктивності праці, фондівіддачі, матеріаломісткості, а отже й на ефективність виробництва. Проте вплив зазначених факторів при зміні умов господарювання проявляється по різному. Тому у процесі аналізу та при здійсненні оцінки рівня ефективності сільськогосподарського виробництва в умовах функціонування різних форм господарювання доцільно їх використовувати системно та комплексно.

Для кількісного вираження критеріїв ефективності діяльності підприємств різних організаційно-правових форм застосовують систему економічних показників. В умовах трансформації аграрного ринку та посилення товарно-грошових відносин у процесі економічної оцінки підприємницької діяльності, ступеня використання виробничого потенціалу на першому плані повинні бути продуктивність праці та економічний прибуток як узагальнюючі критерії ефективності й основа самофінансування. Ці показники повинні формуватися з урахуванням можливостей щодо нарощування виробничих показників діяльності підприємства та на основі обґрунтування ціноутворюючих чинників, що забезпечуватиме не лише відшкодування витрат виробництва, а й розширене відтворення. В ринкових умовах основні елементи цінової політики кожен виробник визначає самостійно, проте на ряд товарів політика цін формується державою у законодавчому порядку. Ціна на товар може бути вищою, ніж його вартість у випадку дефіциту товару на ринку і нижчою у випадку його надлишку. У той же час, навіть незначні коливання ціни здійснюють істотний вплив на формування фінансових результатів та рівня рентабельності виробництва. Необґрунтовані підходи в ціноутворенні можуть анулювати реальність фінансових планів та негативно вплинути на формування показників ефективності виробництва.

В аграрній сфері особливістю ціноутворення є та обставина, що його механізм повинен враховувати сезонний характер сільськогосподарського виробництва, повільне обертання капіталу в галузі, різну родючість ґрунтів тощо. Між величиною ціни реалізації та одиничною собівартістю сільськогосподарської продукції існує незначна різниця, адже умови конкуренції в аграрному секторі економіки стримують ріст цін. Нині переважна більшість сільськогосподарських підприємств України встановлює ціни на продукцію власного виробництва з використанням безсистемних, непослідовних, а інколи й нелогічних способів. Для успішного функціонування сільськогосподарське підприємство повинне підходити до процесу ціноутворення як до найбільш відповідального етапу своєї діяльності й формувати таку цінову політику, яка б була спрямована на обґрунтоване нарощування прибутку. При цьому проблеми у формуванні рівня цін слід враховувати з самого початку виробничого циклу та з моменту укладання комерційних угод, а не після одержання готової продукції. Важливо, щоб держава регулювала ринкові відносини, здійснювала ефективну цінову, податкову та фінансово-кредитну політику.

При виборі ефективних організаційно-правових форм господарювання слід застосовувати також систему додаткових економічних показників, що характеризують ефективність використання земельних і трудових ресурсів, капіталу, підприємницьких здібностей. Зокрема для таких цілей можна використовувати наступні показники: врожайність сільськогосподарських культур, продуктивність тварин, валова продукція

в порівняних цінах з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь, на одного працюючого, на 1 грн. вартості матеріально-технічних ресурсів. Слід звернути увагу на ту обставину, що при обчисленні віддачі сукупного капіталу, виходячи з сучасної методології бухгалтерського обліку, у розрахунок включають вартість лише тих активів, які відображаються в балансі сільськогосподарського підприємства. У той же час, у зв'язку з реформуванням аграрних підприємств на засадах приватної власності та широкого розповсюдження оренди сільськогосподарських земель та майна значна частина авансованого капіталу не знаходить свого відображення в бухгалтерському балансі. Причому співвідношення власних й орендованих активів в різних регіонах країни суттєво відрізняється. Високою питомою вагою орендованих активів в структурі авансованого капіталу пояснюється також високе значення норми прибутку або рентабельності авансованого капіталу в порівнянні з показником рентабельності продукції.

Аналізуючи результативність господарювання слід враховувати не лише економічний, а й соціальний та екологічний аспекти ефективності. Соціальна ефективність є похідною від економічної. За інших однакових умов вона буде тим вищою, чим вищого рівня економічної ефективності буде досягнуто. Для оцінки соціальної ефективності використовують показники рівня життя працівників підприємства (рівень оплати праці і т. ін.), а екологічні аспекти характеризуються станом навколишнього природного середовища.

Конкурентоздатність суб'єктів господарювання може бути визначена зіставленням обсягу виробництва за асортиментом та якістю з місткістю ринку. Остання встановлюється на основі маркетингових досліджень попиту та пропозиції продовольчих товарів і сировини. При цьому очевидним є той факт, що конкурентоздатність виробленої сільськогосподарської продукції, насамперед, забезпечується системою землеробства та тваринництва, запровадженням досягнень науково-технічного прогресу в усі сфери діяльності підприємства.

Таким чином, в узагальненому вигляді ефективність виробництва доцільно визначати співвідношенням результатів виробництва (ринкової ціни виробленої продукції) до витрат виробництва. При збільшенні обсягів виробленої продукції та зменшенні суми витрат, або за умови незмінних витрат при одночасному нарощуванні обсягів виробництва, при незмінному обсязі виробництва продукції та одночасному скороченні суми витрат ефективність виробництва зростає.

Слід зазначити, що економічну ефективність виробництва визначають із застосуванням системи показників, які характеризують результативність використання окремих видів ресурсів. Головним (узагальнюючим) показником економічної ефективності виробництва є досягнутий рівень продуктивності праці. Він здійснює вплив на решту похідних показників. Так, похідними від продуктивності праці показниками абсолютного ефекту та рівня ефективності виробництва є: витрати виробництва, норма та маса економічного прибутку, рентабельність власного капіталу, рентабельність сукупного капіталу (рентабельність активів), рівень рентабельності виробництва, фондівіддача, матеріалівіддача тощо (рис. 1).

Пари показників – продуктивність праці та трудомісткість, фондівіддача та фондомісткість, матеріалівіддача та матеріаломісткість є взаємооберненими. Економічна ефективність зростає, якщо підвищується продуктивність праці, фондо- та матеріалівіддача. У випадку збільшення у динаміці показників трудо-, фондо- та матеріаломісткості ефективність виробництва, навпаки, знижується.

Необхідною умовою підвищення ефективності виробництва є перевищення темпів зростання чистого прибутку над темпами зростання суми витрат виробництва.

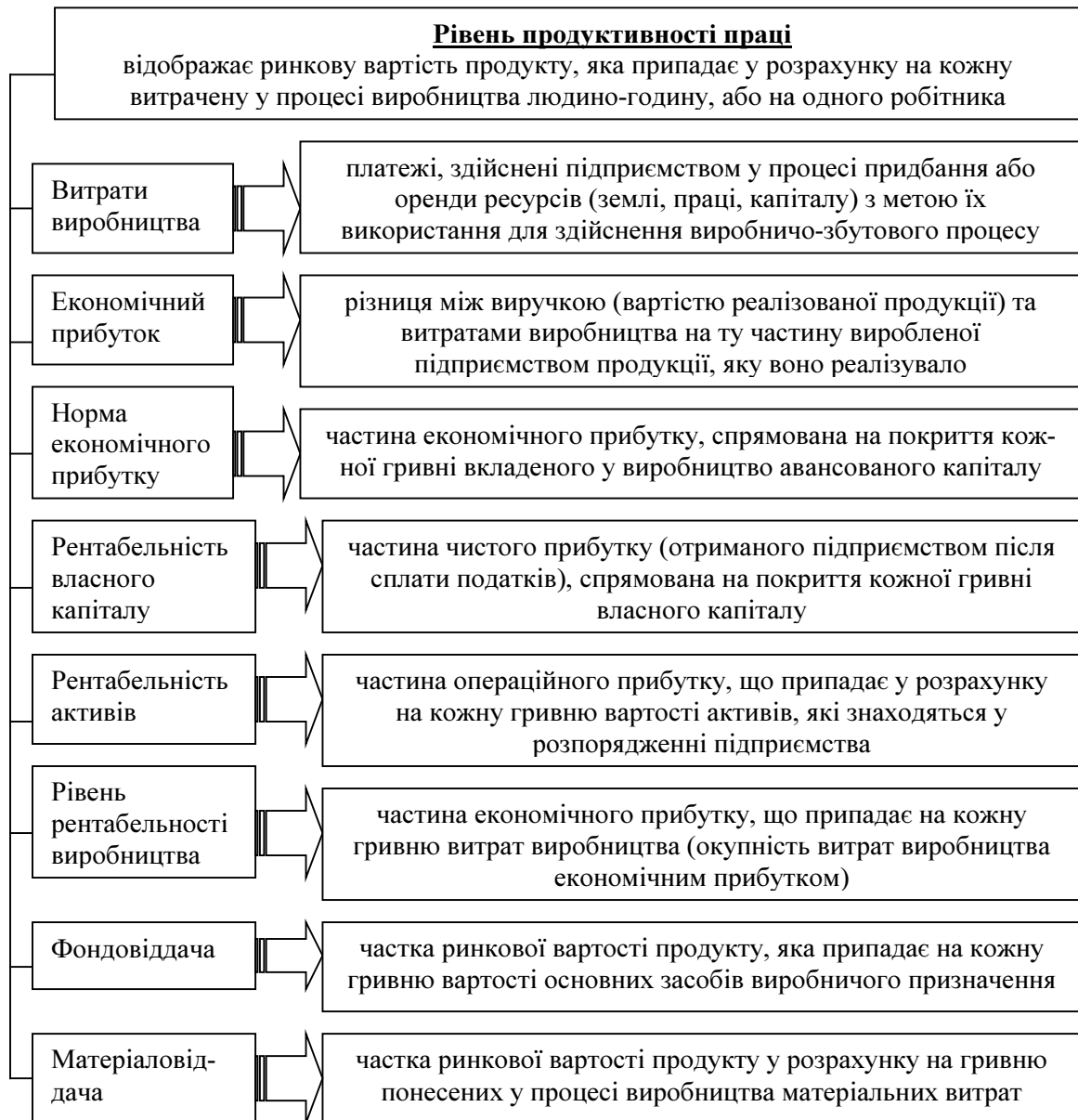

Рисунок 1 – Показники абсолютного ефекту та рівня ефективності виробництва, похідні від продуктивності праці

Критеріями формування оптимальних моделей аграрних підприємств, на наш погляд, є: максимальна ефективність виробництва, що забезпечує розширене відтворення, конкурентоздатність в умовах ринку, відповідність попиту за асортиментом, якістю, кількістю споживчих товарів та послуг; забезпечення більш повної відповідності діяльності суб'єктів господарювання природно-кліматичним та економічним чинникам; створення належних організаційно-економічних та соціальних умов праці сільським товаровиробникам.

Узагальнюючи викладений матеріал слід зазначити, що оцінку ефективності, а також вибір перспективних форм господарювання доцільно здійснювати на основі застосування методики багатофакторного аналізу, що враховує різні організаційні, економічні та соціальні сторони процесів, що відбуваються. Важливе значення при виборі перспективних форм господарювання та у підвищенні ефективності сільськогосподарського виробництва має урахування природно-економічних умов, стану працевлаштованості населення, якості (родючості) та структури

сільськогосподарських угідь, придатності окремих земельних ділянок для вирощування певних видів сільськогосподарських культур. Ці чинники визначають не лише ефективну форму господарювання, а й виробничий напрямок підприємства (багатогалузеве чи вузькоспеціалізоване), необхідність розвитку кооперації, пропорції між виробничими та обслуговуючими внутрішньогосподарськими структурами і т.п.

Подальші дослідження у напрямку удосконалення підходів щодо оцінки ефективності аграрного виробництва передбачають необхідність розробки методики проведення аналізу, основаної на урахуванні загальних та часткових критеріїв, визначених як на короткостроковий, так і на довгостроковий періоди.

Список літератури

1. Амбросов В. Я. Механізм ефективного функціонування агроформувань / В. Амбросов, Т. Маренич // Економіка України. – 2006. - № 6. – С. 60-66.
2. Андрійчук В. Г. Про необхідність комплексного використання в планово-економічній роботі показників рентабельності / В. Г. Андрійчук // Удосконалення економічного механізму функціонування аграрних підприємств в умовах невизначеності. – зб. наук. праць між нар. наук.-практ. конф. 19-20 травня 2004 р.. – К.: КНЕУ, 2004. – 595 с.
3. Месель-Веселяк В. Я. Організаційно-правові форми господарювання та їх ефективність / В. Я. Месель-Веселяк // Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. – К.: ІАЕ, 2002. – С. 449 - 464.
4. Лукінов І. І. Формування цінового та фінансового механізму ринкового типу / І. І. Лукінов // Вибрані праці. – К., 2007. – Кн. 2. – С. 738-744 .
5. Кристальний О. В. Теоретичні аспекти переходу аграрного сектора економіки України до ринку / О. В. Кристальний // Нова економічна парадигма формування стратегії національної продовольчої безпеки України у XXI столітті. Матеріали третіх зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників. – К.: ІАЕ, 2001. – С. 112-118.
6. Прядко В. В. Теоретико-методичні аспекти ефективності сільськогосподарського виробництва / В. В. Прядко // Економіка АПК. – 2003. - № 10. – С. 69-77.
7. Посібник по формуванню і функціонуванню ринку агропромислової продукції / за ред. П. Т. Саблука. – К.: ІАЕ, 2005. – 554 с.
8. Ціни, витрати, прибутки агровиробництва та структура продовольчих ринків України / за ред. О. М. Шпичака. – К.: ІАЕ, 2000. – 585 с.
9. Шкільов О. В. Економічні реформи в АПК та їх наслідки / О. В. Шкільов // Нова економічна парадигма стратегії національної продовольчої безпеки України у XXI столітті. Матеріали третіх зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників. – К.: ІАЕ, 2001. – С. 135-139.

Н. Лысенко, А. Лысенко

Методические подходы к оценке эффективности производства в сельскохозяйственных предприятиях

В статье на основании анализа существующих подходов уточнены критерии оценки эффективности деятельности сельскохозяйственных предприятий разных организационно-правовых форм. Раскрыта сущность экономической и социальной эффективности, обоснован набор базовых показателей для исследования результативности ведения хозяйства. Определены факторы, которые следует в первую очередь учитывать при выборе перспективных организационных структур предприятий и создании условий для расширенного воспроизводства.

M. Lysenko, A. Lysenko

Methodical approaches to estimation of efficiency of production in agricultural enterprises

In the article on the basis of analysis of existent approaches the criteria of estimation of efficiency of activity of agricultural enterprises of different of organization – laws forms are specified. Essence of economic and social efficiency is exposed; the set of base indexes for research of effectiveness of ménage is grounded. Factors which it is necessary above all things to take into account at the choice of perspective organizational structures of enterprises and creation of terms for the extended reproduction are certain.

Одержано 23.11.09